

Παλαιοχριστιανικές και βυζαντινές αρχαιότητες στο Παλαιόκαστρο

Δρ Ευτέρπη Μαρκή, αρχαιολόγος

Πίσω από την ονομασία Παλαιόκαστρο του ομώνυμου οικισμού του Ωραιοκάστρου κρύβεται η παράδοση των κατοίκων του για την ύπαρξη εκεί μιας παλιάς, προστατευμένης με κάστρο πόλης. Δεν μπορεί να υποστηρίξει κανείς με βεβαιότητα ότι το κάστρο αυτό ταυτίζεται με το φρούριο Αετός, που μνημονεύει ο Νικηφόρος Βρυέννιος, όταν αναφέρεται στην εσπευσμένη αναχώρηση του στασιαστή Βασιλάκη το 1079 από έναν παράδρομο, παράλληλο της σημερινής οδού Λαγκαδά, δυτικά της Θεσσαλονίκης. *Καταλιπών δε την ευθείαν οδόν* [που συνδέει τη Θεσσαλονίκη με τον Αξιό] *ίν' ούτω λάθη τον μικρού δειν αλάθητον* [για να αποφύγει τον Αλέξιο Κομνηνό] *διά της λεγομένης Αητής διελθών* [πρόκειται για τη βυζαντινή Λητή, που εντοπίστηκε ανατολικά του Δερβενίου] *επί προς τον ποταμόν γέγονεν, ον Γαλικόν καλούσι οι εγγώριοι, διαπεράσας τούτον εγγύς που του φρουρίου του Αετού καλουμένον, και τον εκείσε υπερθάς αύλακα, εχώρει διά της πεδιάδος*. Σύμφωνα με τον Tafel¹, το μέρος απ' όπου πέρασε ο Βασιλάκης πρέπει να τοποθετηθεί στη θέση Ακ Μπουνάο (Ασπρόβρυση σήμερα του Ωραιοκάστρου), που απέχει δύο λεύγες (οκτώ χιλιόμετρα) από τη Θεσσαλονίκη και μία λεύγα (τέσσερα χιλιόμετρα) από τον Γαλλικό και βρίσκεται λίγο βορειότερα του Παλαιόκαστρου. Είναι ακόμη πιθανό, μολονότι δεν έχει επιβεβαιωθεί αρχαιολογικά, το φρούριο Αετός να βρίσκεται στον λόφο Κουκουλ-τεπέ, πάνω από το Ωραιοκάστρο, οπότε η διαδρομή που ακολούθησε ο Βασιλάκης πρέπει να ήταν η εξής: Θεσσαλονίκη, Δερβένι και στη συνέχεια από τις υπώρειες του βουνού του Δρυμού στράφηκε ακολουθώντας έναν παραπόταμο του Γαλλικού και τον ίδιο τον ποταμό, στην πεδιάδα του Αξιού.

Όπως έδειξαν οι ανασκαφές, το Παλαιόκαστρο υπήρξε οικισμός με συνεχή ζωή από τους γεωμετρικούς μέχρι και τους

νεότερους χρόνους. Η περιοχή του εύφορη, γεμάτη κτήματα πλούσιων Θεσσαλονικέων, ήταν ανέκαθεν, από την ίδρυση της Θεσσαλονίκης (316 π.Χ) και για τα επόμενα χρόνια, προάσιό της.

Το παλαιότερο εύρημα: Αγροικία του τέταρτου αιώνα μ.Χ. στην οδό Φλωρίνης

Το παλαιότερο εύρημα της παλαιοχριστιανικής περιόδου στο Παλαιόκαστρο ανασκάφηκε το 2004 σε οικόπεδο της οδού Φλωρίνης 3, μέσα στο επιφανειακό στρώμα άρροσης (βάθος 0,40-0,80 μ.). Εδώ αποκαλύφθηκε η κατώτερη στρώση θεμελίωσης λασπόκτιστων τοίχων αγροικίας της υστερορωμαϊκής-παλαιοχριστιανικής περιόδου, που διασώζει δύο οικιστικές φάσεις. Ανιχνεύθηκαν τέσσερις συνεχόμενοι χώροι που αναπτύσσονται στον άξονα Α-Δ (ανατολικά-δυτικά) με κοινό τον βόρειο εξωτερικό τοίχο, ο οποίος αποκαλύφθηκε σε μήκος 13 μ. και έχει πλάτος 0,80 μ. Η αγροικία, που κατασκευάστηκε με βάση δύο νομίματα του 4ου αιώνα, τα οποία περισυλλέχθηκαν στην κοίτη θεμελίωσης στην περίοδο αυτή, καταστράφηκε από σεισμό και φωτιά, όπως έδειξε το στρώμα καύσης στη νοτιοδυτική γωνία της. Μετά τον σεισμό ανοίχτηκαν στα ερείπια της απορριμματικοί λάκκοι (σκουπιδόλακκοι) και αργότερα, ύστερα από ισοπέδωση των χαλασμάτων της πρώτης αγροικίας, η οικία ανοικοδομήθηκε ακολουθώντας την ίδια διάταξη (Α-Δ), με ανακατασκευη κάποιων τοίχων και την κατάργηση άλλων, και διαμόρφωσε στα νότια αυλή. Από τα ερείπια της αγροικίας συλλέχθηκε τμήμα αποθηκευτικού αμφορέα.

Τμήμα αγροικίας στην οδό Κονταξοπούλου

Το 2003 ανασκάφηκε τμήμα άλλης αγροικίας στην ίδια οδό και στη συμβολή της με την οδό Κονταξοπούλου. Εδώ βρέθηκε

1 T. Tafel, *De Thessalonica ejusque agro dissertatio geographica*, Berlin 1839, σ. 284.

έναν ορθογώνιο χώρο διαστάσεων 3,80x1,80 μ. (αποθήκη), που ορίζεται από τοίχους πλάτους 0,50 μ. κατασκευασμένους από πέτρες και λάσπη. Στη νοτιοανατολική γωνία του αποκαλύφθηκε αγωγός από πηλοσωλήνες σωζόμενου μήκους 5,50 μ. Ο χώρος ανήκει σε μεγαλύτερο κτίσμα που εκτείνεται στο όμορο άσκαφο οικόπεδο. Στον ίδιο χώρο βρέθηκε επίσης το κάτω τμήμα πιθαριού, από το εσωτερικό του οποίου ανασύρθηκαν θραύσματα του χαμένου τμήματος, μαζί με στρωτήρες και καλυπτήρες κεράμους, που έπεσαν από τη στέγη του κτίσματος. Σε υψηλότερο επίπεδο από το πιθάρι βρέθηκε αμφορέας πακτωμένος σε στρώμα καταστροφής κτίσματος παλαιοχριστιανικών χρόνων (5ος-6ος αιώνας), το οποίο περιείχε κεραμίδια και ασβεστοκονιάματα. Ο χώρος όπου εντοπίστηκε ανάγεται σε εποχή μεταγενέστερη από το στρώμα καταστροφής των παλαιοχριστιανικών χρόνων, αφού το πιθάρι πακτώνεται μέσα σε αυτό και ανήκει πιθανότατα σε οικιστική εγκατάσταση του 7ου-8ου αιώνα.

Ποιοι ήταν οι ιδιοκτήτες

Τα παραπάνω αποσπασματικά ευρήματα ανήκουν πιθανότατα σε σπίτια αρχικά ελεύθερων χωρικών, οι οποίοι από τον 4ο και 5ο αιώνα, λόγω της βαριάς φορολογίας, προσκολλήθηκαν ως κολόνοι στον τοπικό γαιοκτήμονα, καλλιεργώντας τα κτήματά του. Οι χωρικοί αυτοί, μολονότι θεωρούνταν τυπικά ελεύθεροι πολίτες, στην πραγματικότητα ήταν δεμένοι με τη γη, της οποίας ο γαιοκτήμονας είχε την κυριότητα και οι κολόνοι την επικαρπία. Τα ταπεινά αυτά σπίτια αποδεικνύουν τον αγροτικό χαρακτήρα της περιοχής του Παλαιοκάστρου από τους αρχαίους χρόνους.

Αγρέπαυλη στη συμβολή των οδών Ζακύνθου και Στανίση

Το σημαντικότερο όμως εύρημα των παλαιοχριστιανικών χρόνων στο Παλαιοκάστρο είναι η αγρέπαυλη² (villa rustica), που ανασκάφηκε το 2002 στη συμβολή των οδών Ζακύνθου και Στανίση, κατά τη διάρκεια των εργασιών εκσκαφής για την ανέγερση οικοδομής. Στο οικόπεδο αυτό, στο όμορό του προς Βορρά και στο απέναντι προς Νότο, βρέθηκε μεγάλο τμήμα έπαυλης, σε ικανοποιητική κατάσταση διατήρησης. Η αρχιτεκτονική της μορφολογία, τα εξαιρετικά ψηφιδωτά δάπεδά της και ο όλος διακοσμητικός της πλούτος ήταν αναπάντεχα και μοναδικά για την περιοχή ευρύματα, καθώς είναι εφάμιλλα των αντίστοιχων επαύλων της Θεσσαλονίκης, που έχουν μέχρι σήμερα ανασκαφεί. Την έπαυλη προστάτευε υψηλός περίβολος σαν τείχος και περιλάμβανε περίστυλη αυλή με κτιστό πηγάδι στο κέντρο, δωμάτια διατεταγμένα εκατέρωθεν μεγάλης αίθουσας σιμποσιών (τρικλίνο), αποθήκη με δεξαμενή-ληνό για το πότισμα των σταφυλιών και την παρασκευή κρασιού, πύργο και λουτρό, τμήμα του οποίου αποκαλύφθηκε στον ακάλυπτο του ευρισκόμενου στη νότια πλευρά της οδού Ζακύνθου οικόπεδου.

Δυστυχώς, η έπαυλη δε σώζεται ακέραιη, γιατί τα δυτικά της

δωμάτια βρίσκονται κάτω από την οδό Στανίση, ενώ τη συνέχεια της προς Νότο διακόπτει η οδός Ζακύνθου.

Η οχύρωση της έπαυλης

Είναι η πρώτη οχυρωμένη αγρέπαυλη που ανασκάφηκε στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλονίκης, και ο περίβολος που την προστάτευε είχε πλάτος 1,60-1,80 μ. και σωζόμενο ύψος 2 μ., αλλά πρέπει να ξεπερνούσε σε ύψος τα 5 μ. Ο αμυντικός αυτός περίβολος ήταν κατασκευασμένος από αργολιθοδομή (ποταμίσιες πέτρες διαφόρων μεγεθών και σποραδικά κεραμίδια), που συνδέονταν με ασβεστοκονίαμα (λάσπη από ασβέστη, ποταμίσις άμμος και νερό). Στο νοτιοανατολικό άκρο του υψηλότενου τετραγώνου πύργου εσωτερικών διαστάσεων 5x5 μ. και σωζόμενου ύψους 2 μ., που διατηρεί επιμελημένο αρμολόγημα (επίχρισμα με το μυστρί). Χρησίμευε ως θυρωρείο και ως πύργος υπεράσπισης της εισόδου σε περίπτωση εφόδου. Η παρουσία οχύρωσης και πύργου υποδηλώνει πως ο ιδιοκτήτης της έπαυλης, λόγω του πλούτου και της θέσης του, φρόντιζε να ελέγχει όσους τον επισκέπτονταν. Στον δυτικό τοίχο του ο πύργος σώζει ίχνους πλευράς θύρας, που αποτελούσε την κύρια είσοδο της βίλας.

Προγενέστερο νεκροταφείο

Η έρευνα στο εσωτερικό του πύργου αποκάλυψε δύο αρχαιότερους λακκοειδείς τάφους με κάλυψη από πλάκες και κατεύθυνση Ν-Β, που χρονολογούνται στους ρωμαϊκούς χρόνους (2ος-3ος αιώνας μ.Χ.) και σχετίζονται με παλαιότερες φάσεις του χώρου, πριν από την κατασκευή της έπαυλης, όταν εκεί λειτουργούσε νεκροταφείο.

Το λουτρό της έπαυλης

Αμέσως μετά την είσοδο, που έκλεινε με ξύλινη βαριά πόρτα, επενδυμένη με φύλλο χαλκού, ανοίγεται ένας υπαίθριος χώρος, όπου υπήρχε το λουτρό της έπαυλης, το οποίο αποτελούνταν από μια θερμή αίθουσα για ζεστό μπάνιο (caldarium), μια άλλη για χλιαρά ατιόλουτρα (tepidarium) και μια ψυχρή αίθουσα για κρύο μπάνιο (frigidarium). Από το λουτρό ανασκάφηκε μόνο ο θερμός χώρος, που θερμαινόταν με τη βοήθεια ενός υποκαύστου, δηλαδή μιας εγκατάστασης, μέσω της οποίας ο παραγόμενος από τη φωτιά θερμός αέρας κυκλοφορούσε κάτω από το δάπεδο, το οποίο στηριζόταν σε χαμηλά στηρίγματα από πλίνθους (Εικ. 1), και στη συνέχεια μέσω πήλινων σωλήνων διοχετευόταν στους τοίχους του θερμού χώρου, που λειτουργούσε όπως τα σύγχρονα χαμάμ. Οι δύο χώροι των υποκαύστων (χαμάμ) του λουτρού με τους αντίστοιχους χώρους τροφοδοσίας της φωτιάς (praefurnia), ανοίγονται σε ορθογώνιο χώρο διαστάσεων 4,50x3,50 μ., όπου συγκέντρωναν τα κάβουνα. Στη νοτιοδυτική γωνία του υπόκαυστου χώρου αποκαλύφθηκε ορθογώνιος πεσσός (τμήμα τοίχου) διαστάσεων 1,20x0,90 μ. και σωζόμενου ύψους 0,60 μ. κατασκευασμένος από αργολιθοδομή, από τον οποίο ξεκινά κτιστός ορθογώνιος αγωγός νερού πλάτους 0,20 μ., που εισέρχεται μέσα στον νό-

2 Ε. Μαρζή, Σ. Ακριβοπούλου, «Ανασκαφή αγρέπαυλης στο Παλαιοκάστρο Ωραιοκάστρου», *Το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη ΑΕΜΘ* 17 (2003), σσ. 283-298.

Εικ. 1. Το υπόκανστο του λουτρού της έπαυλης.

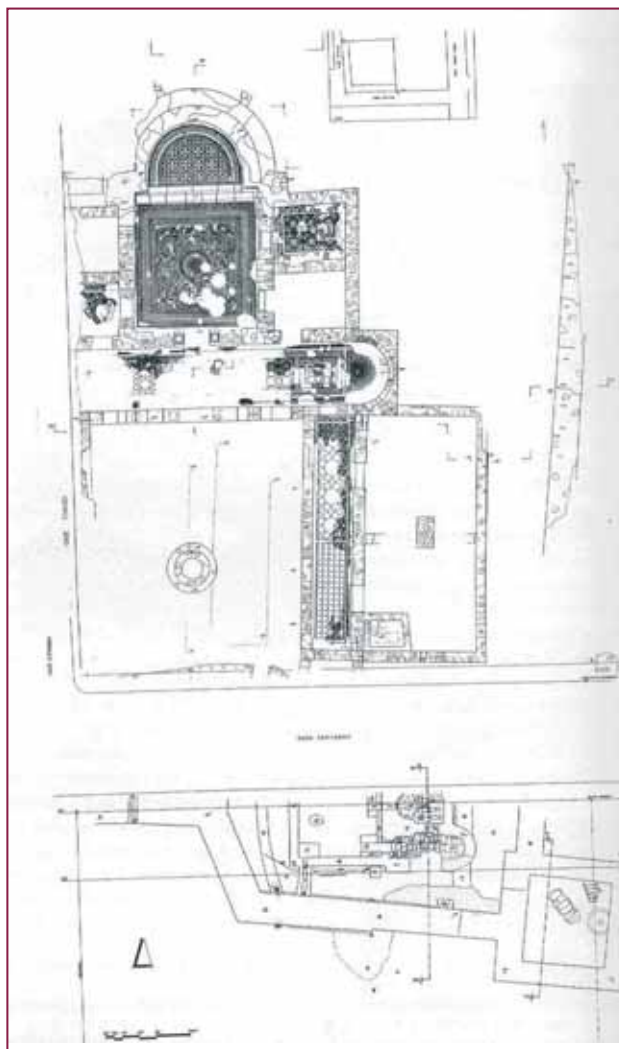
Σχέδιο 1. Η κάτοψη της έπαυλης.

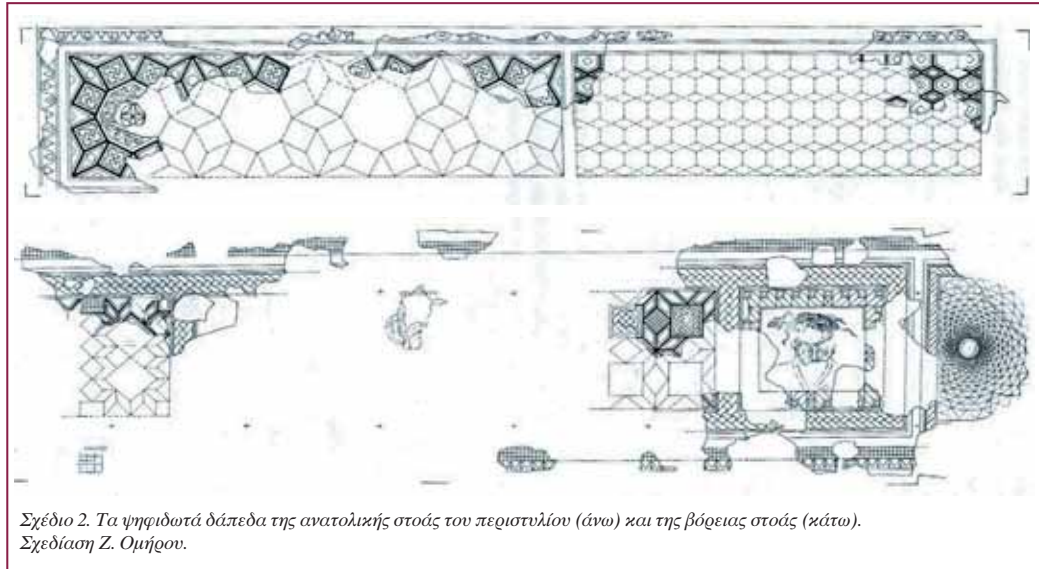
τιο περίβολο της έπαυλης και έχει κατεύθυνση Β-Ν. Εξωτερικά του νότιου τοίχου του ίδιου χώρου βρέθηκε μολύβδινος αγωγός παροχής νερού, διαμέτρου 0,10 μ. και μήκους 6,50 μ., με κατεύθυνση Α-Δ, ο οποίος περνά κάτω από τον κτιστό αγωγό και στη συνέχεια επάνω από δεύτερο κτιστό αγωγό, παράλληλο προς τον προηγούμενο, πλάτους 0,30 μ. και σωζόμενου μήκους 6 μ., ο οποίος ήταν πιθανόν ο αποχετευτικός αγωγός των νερών του αιθρίου (αυλής) της έπαυλης και έσωζε την κάλυψή του από ασβεστοκονιάμα.

Λουτροά διέθεταν μόνο οι πλούσιες κατοικίες. Οι απλοί πολίτες φρόντιζαν την καθαριότητά τους στα δημόσια λουτροά. Την εποχή εκείνη οι γυναίκες χρησιμοποιούσαν για την περιποίηση του σώματος καλλυντικά και αιθέρια έλαια, ενώ για το κτένισμά τους είχαν κτένες από κόκαλο ή ξύλο. Στο λουτροά οι κύριοι του σπιτιού συνοδεύονταν από τους δούλους ή τις δούλες τους, οι οποίοι τους έτριβαν, τους έλουζαν και τους άλειφαν με αιθέρια έλαια.

Η αυλή

Αφήνοντας πίσω το λουτροά έμπαινε κανείς στη νότια στοά του περιστυλίου (Σχέδ. 1), στο κέντρο του οποίου διαμορφωνόταν η αυλή διαστάσεων 12,50x14,50 μ. Η αυλή αυτή διαμορφώνεται στη νότια πλευρά του σπιτιού, γιατί εξασφαλίζει τον καλύτερο δυνατό προσανατολισμό, αξιοποιεί το φως του ήλιου και έτσι το σπίτι διατηρείται ζεστό τον χειμώνα και δροσερό το καλοκαίρι. Το δάπεδο της αυλής καλύπτεται με ενισχυμένο υπόστρωμα από κροκάλες, τοποθετημένες σε πυκνή διάταξη, επάνω στις οποίες χύθηκε χονδρόκοκκο παχύ ασβεστοκονιάμα και στη συνέχεια στρώμα υδραυλικού κονιάματος. Η αυ-

Σχέδιο 2. Τα ψηφιδωτά δάπεδα της ανατολικής στοάς του περιστελίου (άνω) και της βόρειας στοάς (κάτω). Σχεδίαση Ζ. Ομήρου.

λή ήταν ο μεγαλύτερος χώρος του σπιτιού και ο πυρήνας της οικιακής ζωής. Στο κέντρο της σώζεται κτιστό πηγάδι διαμέτρου 1,10 μ., η άνω επιφάνεια του οποίου εξέχει κατά 0,70 μ. από το επίπεδο του δαπέδου της.

Το πηγάδι περιβάλλεται από διπλό δακτύλιο και είναι κατασκευασμένο από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, ενώ επενδύεται εσωτερικά στους αριμούς με υδραυλικό κονίαμα. Εξασφάλιζε πόσιμο νερό για την έπαυλη και τους κατοίκους της μέσω του υδροφόρου οριζοντα. Τους θερινούς μήνες στην αυλή και στις στοές του περιστελίου διεξάγονταν πολλές οικιακές δραστηριότητες, όπως η αποθήκευση και η επεξεργασία των αγροτικών προϊόντων, η προετοιμασία του φαγητού, το μαγείρεμα, το γνέσιμο, το πλύσιμο και το άπλωμα των ρούχων. Με τη χρήση της εσωτερικής αυλής, το οικιακό περιβάλλον λειτουργεί ως κλειστή κοινωνική ομάδα³ και η κοινωνική ζωή ελέγχεται. Η αυλή ήταν το κεντρικό σημείο ελέγχου της πρόσβασης, της κυκλοφορίας και των δραστηριοτήτων μέσα στο σπίτι, διότι για να περάσει κανείς στο εσωτερικό του σπιτιού έπρεπε να τη διασχίσει.

Από τις τέσσερις στοές του περιστελίου της έπαυλης, αποκαλύφθηκαν μόνο η ανατολική και η βόρεια, διότι η νότια βρίσκεται κάτω από το οδόστρωμα της οδού Ζακύνθου και η δυτική, της οποίας εντοπίστηκε τμήμα του ανατολικού τοίχου, βρίσκεται κάτω από την οδό Στανίση. Η ανατολική στοά του περιστελίου έχει διαστάσεις 13,40x2,50 μ. Επικοινωνεί με τη βόρεια στοά με θύρα πλάτους 1,20 μ. Επίσης επικοινωνεί με την ευρισκόμενη στα ανατολικά της αποθήκη με δύο άλλες θύρες πλάτους 1,50 μ. Καλύπτεται με ψηφιδωτό δάπεδο, που φέρει γεωμετρικό διάκοσμο. Εδώ διαμορφώνονται δύο επιμήκη διάχωρα, μέσα σε πλαίσιο όρθων και αντεστραμμένων τριγώνων, λευκών και κινωών, καθώς και εμισσόμενου βλαστού κισσόφυλλων (Σχέδ. 2). Το διακοσμητικό θέμα του βόρειου διαχώρου καλύπτει οκτάγωνο, στις πλευρές του οποίου εφάπτονται τετράγωνα και α-

νάμεσα σε αυτά δημιουργούνται ρόμβοι, ολόκληροι και μισοί, όρθιοι και οριζόντιοι. Στο νότιο διάχωρο στήλες εξαγώνων εναλλάσσονται με στήλες ρόμβων.

Στη βόρεια πλευρά της αυλής ανοίγεται θυραίο άνοιγμα πλάτους 2 μ., το οποίο οδήγησε στη βόρεια στοά του περιστελίου, οι σωζόμενες διαστάσεις της οποίας είναι 15,30x3, 20 μ. Η στοά αυτή απολήγει στο ανατολικό της άκρο σε αψίδα χορδής 3,55 μ. και σωζόμενου ύψους 3 μ., που εγγράφεται σε ορθογώνιο, ανάλογη της οποίας υπήρχε πιθανότητα και στο δυτικό άκρο.

Ψηφιδωτή διακόσμηση

Η αψίδα είναι κατασκευασμένη από αργολιθοδομή στο κάτω τμήμα και πλινθοδομή στο άνω, όπου ανοίγονται τρία μικρά τυφλά αψιδώματα, επάνω από τα οποία υπάρχει ζώνη τριών σειρών πλίνθων και στη συνέχεια πλίνθοι τοποθετημένοι διαγώνια, οι οποίοι διαμορφώνουν το τεταρτοσφαιρίο (Εικ. 2).

Το δάπεδό της καλύπτεται με ψηφιδωτό, που παρουσιάζει, μέσα σε πλαίσιο διπλού οφθαλμοτού πλοχμού (διπλοπλεγμένου κορδονιού, στα κενά του οποίου σχηματίζονται μάτια), το διακοσμητικό θέμα της κουνουνάρας⁴, το οποίο σχηματίζεται με άσπρες και βαθυκίανες λίθινες ψηφίδες. Το υπόλοιπο δάπεδο της βόρειας στοάς διαμορφώνει πέντε διάχωρα, που χωρίζονται με τριπλό οφθαλμοτό πλοχμό και περιβάλλονται από ενιαίο πλαίσιο πολύχρωμου ζατριζίου. Λόγω λανθασμένου υπολογισμού των διαστάσεων, χρειάστηκε να προστεθεί στη νότια πλευρά και δεύτερο πλαίσιο από ιωνικά κυμάτια. Τα πέντε εναλλασσόμενα διάχωρα του βόρειου περιστελίου διακοσμούνται με γεωμετρικά θέματα και ανθρώπινες μορφές.

Δυτικά της αψίδας υπάρχει ορθογώνιο διάχωρο, όπου εγγράφεται προτομή ανδρικής γενειοφόρου μορφής με πλούσια κόμη, που συνοδεύεται από τριόστιχη επιγραφή στην άνω αριστερή γωνία: *Εχέδωρος*⁵ (Σχέδ. 2, Εικ. 3). Η μορφή αυτή είναι η

3 Ν. Μπαλάσκα, «Ανθρώποι και σπίτια, Ζητήματα αρχιτεκτονικής και οργάνωσης του οικιακού χώρου στην κλασική αρχαιότητα», *Οικίες Ιστορίες, Διαχρονικές αφηγήσεις οικιακής αρχιτεκτονικής και οικογενειακού βίου*, επιμ. Π. Καλαμαρά, Έκδοση Διεύθυνσης Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων Υπουργείου Πολιτισμού, Αθήνα 2008, σ. 31.

4 Αντίστοιχο διακοσμητικό θέμα με κουνουνάρα από τρίγωνα βρέθηκε σε αδημοσίευτη ανασκαφή οικοπέδου της οδού Δ. Γούναρη 16, για το οποίο βλ. Π. Ασημακοπούλου-Ατζιά, *Τα ψηφιδωτά δάπεδα της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1998, 1.3. 1, που χρονολογείται στο πρώτο τέταρτο του 4ου αιώνα.

5 LIMC (LEXICON ICONOGRAPHICUM MYTHOLOGICAE CLASSICAE), Supplementum 2009, 2, 193 και E. Kirsten, «Makedoniens Flusse und Kusten im Altertum», *Βυζαντινά* 13, I, 1985, σσ. 219-235.

Εικ. 2. Η αφίδα στο ανατολικό άκρο της βόρειας στοάς του περιστελίου και το ψηφιδωτό της δάπεδο.

Εικ. 3. Λεπτομέρεια ψηφιδωτού δαπέδου με απεικόνιση του ποταμού Εχέδωρον.

Εικ. 4. Λεπτομέρεια ψηφιδωτού δαπέδου που απεικονίζει μορφή με απλωμένο μιάτιο.

πρώτη εικονιστική προσωποποίηση του χρυσοφόρου ομώνυμου ποταμού στην παλαιοχριστιανική τέχνη. Πρόκειται για τον γνωστό από τον μύθο του Μίδα ποταμό, που ονομάζεται σήμερα Γαλλικός και αποδίδεται με εξαιρετικό τρόπο ως ώριμη γενειοφόρα προτομή. Το επόμενο ορθογώνιο διάχωρο μπροστά στην είσοδο διακοσμούσε πιθανόν μεγάλη μυθολογική παράσταση, από την οποία σώθηκε μόνο μορφή με φλογόσχημη κόμη, που κρατεί απλωμένο μιάτιο (Εικ. 4). Ο πίνακας πρέπει να απεικόνιζε μια θεότητα (Ποσειδώνα σε άριμα ή νύμφη), ενώ το προς δυσμάς του διάχωρο έφερε γεωμετρικό διάκοσμο. Το τελευταίο δυτικό διάχωρο δεν εντοπίστηκε, διότι βρίσκεται κάτω από το οδόστρωμα της οδού Στανίση. Πιθανότατα απεικόνιζε κατ' αναλογία με τον Εχέδωρο την προσωποποίηση ενός άλλου ποταμού.

Η θεματολογία των ψηφιδωτών του βόρειου περιστελίου, με την προσωποποίηση του ποταμού Εχέδωρον, το κεντρικό μυθολογικό θέμα και την πιθανολογούμενη προσωποποίηση ενός άλλου ποταμού, ίσως του Αξιού, δηλώνει την αναγνώριση, εκ μέρους του παραγγελιοδότη ιδιοκτήτη της αγρέπαυλης, της ευλογίας και του πλούτου που προσέφεραν οι γειτονικοί ποταμοί στα κτήματά του.

Κίονες της δεύτερης φάσης

Ο νότιος τοίχος του βόρειου περιστελίου σώζεται σε ύψος 1 μ. και δεν ανήκει στον αρχικό σχεδιασμό του κτίσματος. Είναι κτισμένος από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, με χρήση στενών πλίνθων στις παρειές των θυρών. Στην άνω επιφάνειά του εντοιχίστηκαν μεγάλοι ορθογώνιοι δόμοι διαστάσεων 1,20x0,70x0,40 μ., οι οποίοι προέρχονται από αρχαίο κτίριο και φέρουν στην άνω επιφάνειά τους ίχνη υδραυλικού κονιάματος, για την πάκτωση των μαρμάρινων βάσεων τεσσάρων κίονων, που εδράζονταν σε πλίνθο πλευράς 0,40 μ. Οι κίονες αυτοί, αρχικού ύψους περίπου 3 μ., απέκλειαν κατά τη δεύτερη φάση του κτιρίου την ελεύθερη πρόσβαση προς την αυλή, με εξαίρεση ένα θυραίο άνοιγμα στο κέντρο.

Η είσοδος γινόταν προς το τρικλίνιο –την κεντρική αίθουσα συμποσίων της έπαυλης, δηλαδή την τραπεζαρία–, από τη βόρεια στοά του περιστελίου, μέσω τριβήλου (τριπλού ανοίγματος που έκλεινε με βήλα, δηλαδή βαριές κουρτίνες). Το τριβήλο διαμορφώνεται από δύο υψηλά ορθογώνια μαρμάρινα βάθρα διαστάσεων 0,89x0,52 μ. (Εικ. 5), επάνω στα οποία πατούν μαρμάρινοι πλίνθοι πλευράς 0,40 μ. και κίονες διαμέτρου 0,28-

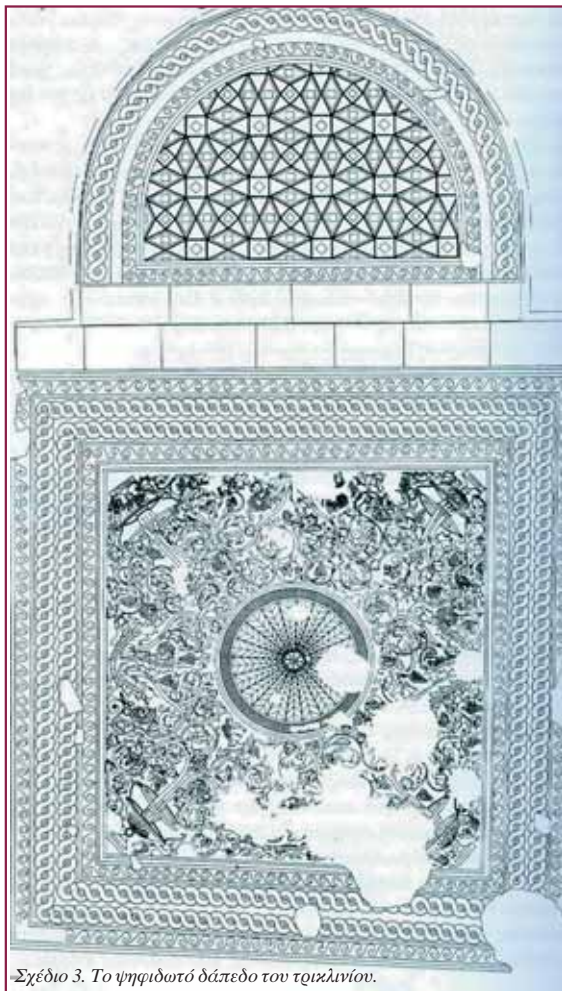
Εικ. 5. Αποψη του τρικλινίου της έπαυλης. Στο βάθος διακρίνονται τα μαρμάρινα βάθρα του τριβήλου.

Εικ. 6. Το ψηφιδωτό δάπεδο με τις μαριμάρινες ψηφίδες ανάμεσα στα βάθρα του τριβήλου.

Εικ. 7. Αποψη του δαπέδου της εξέδρας του τρικλινίου.

0,30 μ. Τα βάθρα των κίωνων του τριβήλου εδράζονται σε χονδρό ψηφιδωτό, πιθανότατα μεταγενέστερο της αρχικής φάσης, αποτελούμενο από ακανόνιστες πολύχρωμες μαριμάρινες ψηφίδες, το οποίο απεικονίζει εγγεγραμμένους σε ορθογώνια ρόμβους (Εικ. 6).

Το τρικλίνιο

Το τρικλίνιο είναι μία ορθογώνια αίθουσα στεγασμένη με ξύλινη στέγη, διαστάσεων 12,30x7 μ., που διαμόρφωσε στη βόρεια πλευρά της αιψίδα χορδής 5,20 μ.⁶ (Σχέδ. 3). Η αιψίδα σχηματίζει αναβαθμό (σκαλοπάτι) ύψους 0,15 μ., η άκρη του οποίου καλύπτεται με δύο σειρές μαριμάρινων πλακών⁷. Η αιψίδα αυτή αποτελεί την εξέδρα του τρικλινίου (Εικ. 7), δηλαδή τον ειδικό επίσημο χώρο, όπου έτρωγε ο οικοδεσπότης με τους τιμώμενους προσκεκλημένους του, ξαπλωμένος σε μαξιλάρι (σιβάδι) μπροστά σε τραπέζι πεταλόσχημο.

Το ψηφιδωτό δάπεδο της αιψίδας έχει γεωμετρικό⁸ διάκοσμο, αποτελούμενο από σύνθεση κατά κορυφήν εφαπτόμενων οκταγώνων⁹, τα οποία ορίζουν ανά τέσσερα τετράκινα αστεροειδή σχήματα (Εικ. 8), μέσα σε πλαίσιο οφθαλμοπυλού πλοχμού εξωτερικά, λευκής ταινίας και μαύρου σφαιρομαίανδρου. Για το ψηφιδωτό χρησιμοποιήθηκαν μικρές ψηφίδες μέσης διάστασης μισού εκατοστού, από λευκό, μαύρο, γκριζό, κόκκινο και γαλάζιο χρώμα.

Ο πλάτους 2 μ. τοίχος της αιψίδας του τρικλινίου, που ενισχύθηκε αργότερα εξωτερικά από δύο ορθογώνιες αντιρίδες, είναι κατασκευασμένος με εναλλασσόμενη τοιχοποιία από αργολιθοδομή και τέσσερις σειρές πλίνθων και πρέπει να φωτιζόταν από μεγάλο παράθυρο. Φαίνεται πως αρχικά ο τοίχος αυτός ήταν στενότερος και ενισχύθηκε σε δεύτερη φάση, πιθανότατα τον 6ο αιώνα, με ένα δεύτερο. Οι υπόλοιποι τοίχοι της έπαυλης εμφανίζουν ανάλογη τοιχοποιία και έχουν πλάτος οι μεν εξωτερικοί 0,75μ-1,40 μ. οι δε εσωτερικοί 0,65 μ. Στους τοίχους αυτούς διαμορφώνονταν κόγχες (εομβρία) για τη φύλαξη διάφορων αντικειμένων, όπως πιάτα, πλατέλες ή κούπες.

6 Ανάλογη χορδή έχει η αιψίδα τρικλινίου έπαυλης που ανασκάφηκε στη γειτονική αρχαία Λητή. Βλ. Κ. Τζαναβάρη, Κ. Φίλης, «Αγροτικές εγκαταστάσεις στη χώρα της αρχαίας Λητής», *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 160.

7 Ανάλογο αναβαθμό από μαριμάρινες πλάκες διαθέτει το επισκοπικό μέγαρο των Λουλουδιών, για το οποίο βλ. Ε. Μαρκή, «Το αρχαίο επισκοπείο της επισκοπής Πύδνης (Κίτρους) στις Λουλουδιές Πιερίας», *Πανόραμα ιστορίας της Ιεράς Μητροπόλεως Κίτρους*, τόμος Α, Επισκοπείο-Μητροπολίτες, Κατερίνη 1999, σσ. 35-40.

8 Δ. Κομιμάτας, «Τρικλίνιο στο Παλατιόκαстро Ωραιοκάστρου Νομού Θεσσαλονίκης», *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σσ. 131-139.

9 Ανάλογο διακοσμητικό θέμα έχει το δάπεδο του κεντρικού χώρου οικίας της οδού Κασσιάνδρου 90, βλ. Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, ό.π., 2.16, που χρονολογείται στο τέλος του 4ου αιώνα.

Εικ. 8. Λεπτομέρεια του ψηφιδωτού δαπέδου του τρικλινίου.

Εικ. 9. Γενική άποψη του ψηφιδωτού δαπέδου του τρικλινίου και των ανατολικών δωματίων.

Το κάτω από την αφίδα τμήμα του τρικλινίου, διαστάσεων 8,20x7 μ., καλύπτεται με πλούσιο ψηφιδωτό φρετικό διάκοσμο μέσα σε ορθογώνιο πλαίσιο (Εικ. 9), που αποτελείται από ταινία κόκκινου χρώματος, μαύρο σπειρομαίανδρο και διπλό οφθαλμωτό πλοχμό (Εικ. 10). Το κέντρο του δαπέδου του τρικλινίου καταλαμβάνει εγγόλπιο (κύκλος) διαμέτρου 2 μ., όπου εγγράφεται πολυάκτινος ρόδακας, πλαισιωμένος από τετράκλινη ταινία συνεχόμενων τριγώνων, από μαύρες, κόκκινες, λευκές και πράσινες ψηφίδες, ενώ τις γωνίες του τετραγώνου κατέχουν τέσσερις κάρθαροι¹⁰ σε διαγώνια διάταξη, από τους οποίους εκφύεται κληματίδα με σταφύλια¹¹ (Εικ. 11), που ελίσσεται σε όλη την έκταση του τετραγώνου. Η κληματίδα, το θέμα της οποίας παραπέμπει στον μυστικό βότρυ Χριστό, σχηματίζει κύκλους, μέσα στους οποίους εγγράφονται διάφορα πτηνά (Εικ. 12), που αντιπροσωπεύουν τουλάχιστον τριάντα τρία είδη. Χαρακτηριστική είναι η παρουσία ανάμεσα σε αυτά πετεινού (Εικ. 13) και αετού. Στο μέσο της κάθε πλευράς του τετραγώνου εκφύεται άκανθα, που αποδίδεται με διάφορες αποχρώσεις που πράσινο και με χρήση και γυάλινων ψηφίδων.

Πώς και τι έτρωγαν

Στον κατάκοσμο με τα πλούσια ψηφιδωτά αυτό χώρο έτρωγαν τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας του γαιοκτήμονα και οι συγγενείς του, επάνω σε κλίνες (ξύλινα κρεβάτια) τοποθετημένα κατά μήκος των τοίχων, έχοντας μπροστά τους πεταλόσχημα¹² τραπέζια. Οι κλίνες ήταν αρκετά υψηλές, γι' αυτό διέθεταν ένα ξύλινο σκαλοπάτι για να

Εικ. 10. Λεπτομέρεια του πλαισίου του ψηφιδωτού δαπέδου του τρικλινίου.

Εικ. 11. Τρικλίνιο. Λεπτομέρεια του κάρθαρου και της κληματίδας με τα σταφύλια.

10 Κάρθαροι πλαισιώνουν και τις γωνίες του κεντρικού θέματος τρικλινίου από τη Θεσσαλονίκη. Βλ. Ε. Μαριζή, «Ψηφιδωτό δάπεδο με προσωποποιήσεις μignon από τη Θεσσαλονίκη», *ΑΕΜΘ*12 (1998), σσ. 141-150.

11 Αντίστοιχο θέμα απαντά στο δάπεδο της βασιλικής της οδού Μορεάς, Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, ό.π., σ. 3.3.

12 Το τρικλίνιο ως αίθουσα φαγητού επιβίωσε μέχρι σήμερα στις τράπεζες των μοναστηριών του Αγίου Όρους, όπου τα τραπέζια εξακολουθούν να είναι πεταλόσχημα.

Εικ. 12. Τρικλίνιο.
Πτηνό ανάμεσα στην
κλιματίδα.

διευκολύνεται η άνοδος των συνδαιτυμόνων, και αρκετά πλατιές, αφού σε κάθε κλίνη έτρωγαν τρία άτομα. Ήταν ορθογώνιες με τέσσερα πόδια και είχαν ένα λεπτό στρώμα από ψάθα ή βούρλα, όπου τοποθετούσαν μαξιλάρια και καλύμματα. Το επάνω μέρος τους ήταν ανυψωμένο για τη στήριξη της κεφαλής (ανάκλιτρο). Τα επίσημα γεύματα που παρέθετε ο γαιοκτήμονας, με αφορμή κάποιο σημαντικό γεγονός (γάμος, γέννηση, εορτή προστάτη αγίου, επίσκεψη συγγενών), περιλάμβαναν ψομί, τυριά, ορεκτικά, αυγά, θαλασσινά, χήνες, κοτόπουλα, πάπιες, φασιανούς, περιστέρια, αγριογούρουνα, λαγούς, κουνέλια αλλά και ποικιλίες λαχανικών (ελιές, κολοκύθες, σέσκουλα, αγκινάρες, κρεμμύδια), όσπρια (ρεβίθια, κουνιά) και φρούτα¹³ (σύκα, βερίκοκα, μήλα, σταφύλια, αχλάδια, ρόδια, καρπούζια). Επίσης, κρασιά από διάφορες περιοχές του μεσογειακού κόσμου. Το κρασί δεν το έπιναν σκέτο, αλλά το έβραζαν συχνά με καρυκεύματα ή και πιπέρι. Τα σκεύη που χρησιμοποιούσαν στα επίσημα δείπνα ήταν ασημένια πιάτα, γυάλινες κούπες με ανάγλυφες μορφές και γυάλινα ποτήρια με κομβόσχημη διακόσμηση.

Ο διάκοσμος των τοίχων

Τους τοίχους της αίθουσας του τρικλινίου κάλυπτε γραπτός διάκοσμος, που, όπως δείχνουν τα σωζόμενα στρώματα στον ανατολικό τοίχο, ανανεώθηκε τρεις φορές, καθεμία από τις οποίες συνδέεται με ισάριθμες ανακαινίσεις της έπαυλης. Στην τελευταία φάση τη ζωγραφική διακόσμηση αποτελούσαν πίνακες που μιμούνταν ορθομαρμάρωση. Στον νοτιοανατολικό τοίχο της αφίδας διασώζεται πίνακας που πλαισιώνεται από πλατιά μαύρη εξωτερικά και κόκκινη εσωτερικά ταινία και φέρει παράλληλες μαύρες γραμμές στο κάτω τμήμα, ενώ στον ανατολικό τοίχο της αφίδας εικονίζεται μίμηση αρχιτεκτονικής διακόσμησης με κίονες, από την οποία σωζόταν η πλίνθος (η τετράγωνη βάση όπου εδράζεται ο κίονας) και βάση κίονα από μαύρες γραμμές. Στον ανατολικό τοίχο του τρικλινίου ανάμεσα στις θύρες των δύο ανατολικών δωματίων διασώζεται πίνακας με γραμμικό κυκλικό θέμα μέσα σε κόκκινο πλαίσιο. Τα παραπάνω σπαράγματα των τοιχογραφιών του τρικλινίου συνδέονται με την τελευταία φάση ακμής της έπαυλης, που τοποθετείται στον 6ο αιώνα.

Εικ. 13. Τρικλίνιο.
Πτεινόσ και
κλιματίδα.

¹³ Για τα είδη των φρούτων της εποχής, βλ. Ε. Μαρκή, «Η απεικόνιση των οπωρών στην παλαιοχριστιανική τέχνη. Η περίπτωση της Θεσσαλονίκης», *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, περίοδος Δ, τ. ΚΣΤ', 2005, σσ. 85-92.

Εικ. 14. Αποψη του βορειοανατολικού δωματίου με το ψηφιδωτό της Λήδας.

Φωτισμός και θέρμανση

Για τον φωτισμό του τρικλινίου κατά τη διάρκεια των συμποσίων χρησιμοποιούσαν πολυκάντηλα, χάλκινα λυχνάρια επάνω σε λυχνοστάτες¹⁴ ή αωρούμενα, είτε γυάλινες καντήλες, ενώ τα δωμάτια φωτιζόνταν με πήλινα λυχνάρια, κοσμημένα με ανάγλυφες διακοσμήσεις, που χρησιμοποιούσαν ως καύσιμη ύλη το λάδι. Για τη θέρμανση των χώρων της έπαυλης χρησιμοποιούσαν μαγκάλια.

Τα υπνοδωμάτια

Εκατέρωθεν του τρικλινίου υπάρχουν δύο ζεύγη δωματίων (Εικ. 9, Σχέδ.1), που επικοινωνούν τόσο με αυτό με θυραία ανοίγματα πλάτους 2,20-2,40 μ. όσο και με το βόρειο περιστύλιο. Τα ανατολικά δωμάτια έχουν διαστάσεις 3,60x2,50 μ. και 3,40x4,30 μ. αντίστοιχα. Οι τοίχοι τους σώζονται σε ύψος 3 μ. Επικοινωνούν μεταξύ τους με τοξωτό θυραίο άνοιγμα πλάτους 1,30 μ. στον κοινό τοίχο αλλά και με τη βόρεια στοά του περιστυλίου με άνοιγμα στενότερου πλάτους.

Πρόκειται για τα υπνοδωμάτια των κατοίκων της αγρέπαν-

λης και τους χώρους διαμονής των γυναικών, όπου φύλαγαν τα κλινοσκεπάσματα και τα ρούχα των μελών της οικογένειας και ασχολούνταν με την ύφανση και την οικοτεχνία. Τα δωμάτια αυτά έφεραν ψηφιδωτά δάπεδα. Το δάπεδο του βορειοανατολικού δωματίου βρίσκεται κατά 0,20 μ. υψηλότερα από το επίπεδο του δαπέδου του τρικλινίου και εικονίζει, όπως και το αντίστοιχο νοτιοδυτικό, ανθρώπινες μορφές σε συνδυασμό με γεωμετρικά θέματα. Οι ανθρώπινες μορφές τοποθετούνται έκκεντρα, κοντά στο αρχικό θυραίο άνοιγμα, προφανώς για να είναι ορατές από το τρικλίνιο.

Η παράσταση της Λήδας με τον κύκνο

Στο βορειοανατολικό δωμάτιο (Εικ.14), μέσα σε ορθογώνιο διάχωρο τετραγώνων που εναλλάσσονται με ρόμβους, εικονίζεται η παράσταση της Λήδας με τον Κύκνο (Σχέδ. 4, Εικ. 15), η οποία παρουσιάζει πολλές φθορές στο κέντρο. Τον πίνακα πλαισιώνει ταινία από ρόδινες ψηφίδες, εσωτερικά της οποίας υπάρχει ελισσόμενος βλαστός κισσόφυλλων¹⁵. Η Λήδα αποδίδεται γυμνή, καθιστή, με κοσμήματα στα μαλλιά, τον λαιμό, τα χέ-

Εικ. 15. Λεπτομέρεια του ψηφιδωτού της Λήδας.

14 Ε. Δούμα, «Βήλα στο πάτωμα, στους τοίχους, στα κενά. Ο εξοπλισμός του βυζαντινού σπιτιού», *Οικιές Ιστορίες*, ό.π., σ. 115.

15 Το θέμα συναντάται σε πολλά ψηφιδωτά δάπεδα της Θεσσαλονίκης, βλ. Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, ό.π., 1.2.1, 1.3.1, 1.3.2.

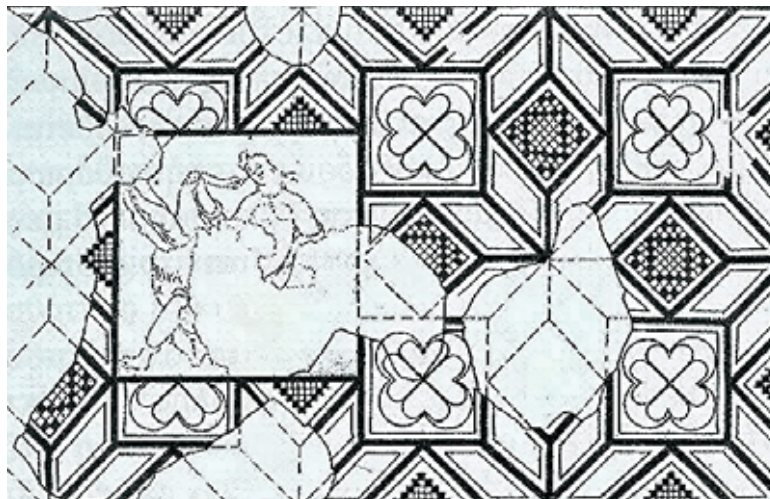
Εικ. 16. Πιθάρι μεταγενέστερης φάσης στο δάπεδο δωματίου.

ρια και τα πόδια, αγκαλιάζοντας με το ένα χέρι τον λαμό του κύκνου, που αγγίζει με το ράμφος του το πρόσωπό της. Τα περιγράμματα και οι σκιές του σώματός της αποδίδονται με ρόδινες και λευκές ψηφίδες. Τα παραπληρωματικά της κύριας παράστασης τετράγωνα περιέχουν τετράφυλλα κοσμήματα, ενώ στους ρόμβους περικλείεται τετράγωνο από μαύρες ψηφίδες. Πρόκειται για ένα μυθολογικό ερωτικό θέμα που αρμόζει στο υπνοδωμάτιο του γαιοκτήμονα, το οποίο θα ήταν επιπλωμένο λιτά, μόνο με ένα κρεβάτι και ένα ερμάρι (ντουλάπα) ή ακόμη ένα ξύλινο κιβώτιο (μπαούλο), για τη φύλαξη των ρούχων και των πολύτιμων ειδών.

Τα άλλα δωμάτια

Στο νοτιοανατολικό δωμάτιο δε σώθηκε το ψηφιδωτό δάπεδο, παρά μόνο το υπόστρωμά του, και σε δύο σημεία τμήμα του πλαισίου του αποτελούμενο από εναλλασσόμενα τρίγωνα, όρθια και ανεστραμμένα, λευκά και κιννά.

Σε επαφή με τον νότιο τοίχο του δωματίου αυτού ανασκάφηκε πρόχειρη ορθογώνια μεταγενέστερη λασπόκτιστη κατασκευή διαστάσεων 1,10x0,80 μ., στο άνω μέρος της οποίας υπήρχε μεγάλο τμήμα πιθαριού (Εικ. 16), που τοποθετήθηκε εκεί μετά την πυρπόληση και την καταστροφή της αγρέπανλης τον 7ο αιώνα. Ο δυτικός τοίχος των προς δυσμάς του τρικλιμί-

Σχέδιο 4.
Το ψηφιδωτό δάπεδο
του δωματίου
με την παράσταση
της Λήδας.

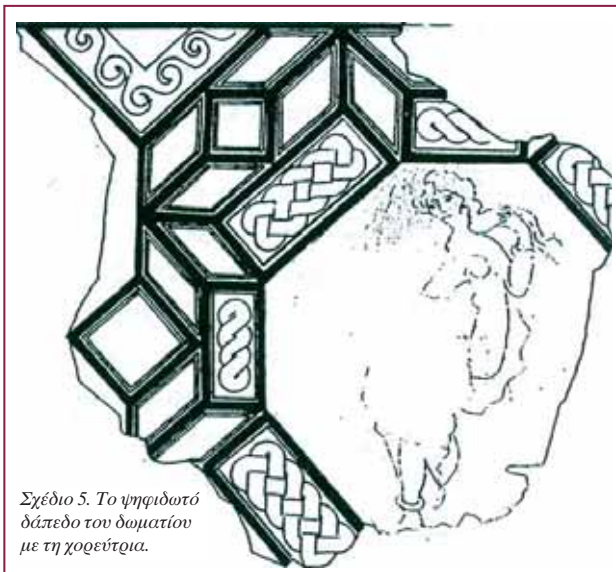
Εικ. 17. Λεπτομέρεια του ψηφιδωτού της χορεύτριας.

ου δωματίων δεν έχει ανασκαφεί, γιατί βρίσκεται κάτω από το οδόστρωμα της οδού Στανίση. Στο σωζόμενο διαστάσεων 3,40x3 μ. βορειοδυτικό δωμάτιο δε σώθηκε ίχνος δαπέδου. Εδώ ανασκάφηκε προγενέστερος λασπότοιχος κατά μήκος του βόρειου τοίχου (πλάτους 0,60 μ. και σωζόμενου ύψους 0,20 μ.), που καθαιρέθηκε για την ανέγερση της έπαυλης. Στο διαστάσεων 3,30x3 μ. νοτιοδυτικό δωμάτιο το ψηφιδωτό δάπεδο απεικονίζει μέσα σε οκταγωνικό διάχωρο, στις πλευρές του οποίου εφάπτονται ορθογώνια και μεταξύ τους δημιουργούνται πλάγια παραλληλόγραμμα και ρόμβοι, γυμνή γυναικεία μορφή σε χορευτική στάση (Σχέδ. 5, Εικ. 17). Έχει μαύρα βοστρυχωτά μαλλιά, που δένουν στο πίσω μέρος του κεφαλιού με κόσμημα, και φορεί διάδημα. Με το δεξί χέρι, όπου φορεί βραχιόλι, σηκώνει τις άκρες των μαλλιών. Δε σώζεται το αριστερό χέρι, η κοιλιά και οι μηροί, ενώ πίσω από τον ώμο της ανεμίζει πράσινος μανδύας¹⁶, ο οποίος αποδίδεται με γυάλινες ψηφίδες, όπως και τα κοσμήματα που φορεί. Εδώ απεικονίζεται επίσης ένα κοσμικό θέμα, που ταιριάζει για τη διακόσμηση ενός άλλου υπνοδωματίου.

Οι καλλιτεχνικές προτιμήσεις του ιδιοκτήτη

Τα ψηφιδωτά δάπεδα διαμόρφωναν μαζί με τις τοιχογραφίες την ατμόσφαιρα στο εσωτερικό του σπιτιού, αντικατοπτρίζοντας το εκλεπτυσμένο γούστο του ιδιοκτήτη της έπαυλης, ο οποίος διάλεξε ένα υψηλού επιπέδου συνεργείο ψηφιδωτών της Θεσσαλονίκης για να διακομήσει το σπίτι του. Ο επικεφαλής του συνεργείου, α-

φού επέλεξε μαζί με τον ιδιοκτήτη τα διακοσμητικά θέματα των δαπέδων, τα δούλεψε επάνω σε πανιά στο εργαστήριο του στη Θεσσαλονίκη και, όταν τελείωσε, τα έφερε για τοποθέτηση επί τόπου. Διαπιστώνοντας ότι το ψηφιδωτό δεν έφθανε για να καλύψει όλη την επιφάνεια της αίθουσας του τρικλινίου, προφανώς λόγω λανθασμένου υπολογισμού των διαστάσεων, κατα-

Σχέδιο 5. Το ψηφιδωτό δάπεδο του δωματίου με τη χορεύτρια.

16 Πρβ. ανάλογη στάση της εικονιζόμενης μανιάδας σε ψηφιδωτό δάπεδο οικιακού της οδού Γεηγορίου Παλαμά στη Θεσσαλονίκη. Βλ. Ε. Λαμπροθανάση-Κοραντζή, «Ρωμαϊκά ψηφιδωτά στο κέντρο της Θεσσαλονίκης», *Θεσσαλονικέων Πόλις* 6 (2001), 27-34, πίν. 3.

σκεύασε εκεί μια άλλη ζώνη πλασιού διορθώνοντας το λάθος του.

Από τη διακόσμηση των δαπέδων της έπαυλης αντιλαμβάνεται κανείς ότι ο γαιοκτήμονας δεν ήταν ιδιαίτερα θρησκευόμενος, αλλά άνθρωπος του κόσμου με κλασική παιδεία, αφού τα θέματα που επέλεξε, όπως οι προσωποποιήσεις των ποταμών, η Λήδα και ο κύκνος, η χορεύτρια, ανάγονται στην αρχαία παράδοση. Μόνο η διακόσμηση του τρικλινίου, με την κληματίδα και τα διάφορα πτηνά και ζώα, υποδηλώνει τον Παράδεισο και παραπέμπει στον Χριστιανισμό, που καθιερώθηκε ως επίσημη θρησκεία του κράτους το 390. Οι επιλογές των διακοσμητικών θεμάτων των δαπέδων της έπαυλης δείχνουν ότι ο ιδιοκτήτης της ήταν εν μέρει χριστιανός και εν μέρει ελληνίζων και περισσότερο ίσως το δεύτερο, για να θυμηθούμε τον Καβάφη.

Η αποθήκευση των τροφίμων

Στην αρχική πρώτη φάση της έπαυλης, που τοποθετείται στα μέσα του 5ου αιώνα, ανήκει επίσης μεγάλη αποθήκη, που κατασκευάστηκε σε επαφή με την ανατολική στοά του περιστελλίου. Η αποθήκευση των τροφίμων ήταν μια από τις σημαντικότερες αρχές της οικιακής οικονομίας στην αρχαιότητα, γιατί η επιβίωση της οικογένειας βασιζόταν στην αγροτική παραγωγή. Οι τοίχοι της αποθήκης της έπαυλης είναι κτισμένοι από αργολιθοδομή, διάσπαρτους πλίνθους και κόνιαμα και η στέγασή της γινόταν αρχικά με διπλή καμάρα, όπως δείχνουν τα τμήματα των δύο κάθετων προς τον άξονά της τοίχων, οι οποίοι διαμόρφωναν στην πρώτη φάση δύο χώρους: τον βόρειο, που έχει διαστάσεις 6,50x7 μ. και επικοινωνεί με θύρα πλάτους 1,50 μ. με την ανατολική στοά του περιστελλίου, και τον αντίστοιχο νότιο διαστάσεων 6,50x6,50 μ.

Στον χώρο αυτό αποθήκευαν τα αγροτικά προϊόντα (λάδι, κρασί, μέλι) μέσα σε πιθάρια βυθισμένα στο έδαφος μέχρι το μισό του ύψους τους. Τα βυθισμένα στο έδαφος πιθάρια κρατούσαν το περιεχόμενό τους δροσερό και ήταν κατάλληλα για την αποθήκευση υγρών προϊόντων. Άλλα προϊόντα, όπως τα σιτηρά, αποθηκεύονταν σε ξύλινα σεντόνια, ενώ τα τυριά αποθηκεύονταν σε καλάθια, οι ελιές σε σακιά και άλλα είδη σε δευμάτινα ασκιά. Στην αποθήκη φύλαγαν ακόμη και τα αγροτικά εργαλεία, όπως σφυριά, αξίνες, φτυάρια, μυστριά, δρεπάνια, πριόνια, άροτρα, κάρα. Δεν αποκλείεται η έπαυλη να διέθετε και άλλη αποθήκη σε άλλο σημείο της, η οποία δεν έχει ακόμη εντοπισθεί.

Οι ένοικοι της έπαυλης

Η αγρέπαυλη ήταν μια οχυρωμένη villa rustica με λουτρό, που ανήκε σε έναν πλούσιο κτηματία της Θεσσαλονίκης. Ζούσε εκεί μαζί με την οικογένειά του, δηλαδή με τη σύζυγό του, τα παιδιά του, ενδεχομένως τους γονείς του, τους δούλους και τους υπηρέτες, που κατοικούσαν πιθανότατα σε άλλο κτίσμα κοντά στην έπαυλη, και τα ζώα του. Ο γαιοκτήμονας διαχειριζόταν

την περιουσία του, επέπτευε τις αγροτικές εργασίες και ήταν αρχηγός του οίκου, όπου αναπαύονταν και διοργάνωνε συμπόσια, αναπτύσσοντας την κοινωνική του ζωή¹⁷. Ως αρχηγός του σπιτιού συμβούλευε τη σύζυγό του για τις υποθέσεις του νοικοκυριού, τη φύλαξη των τροφίμων και την καθοδήγηση των δούλων. Η σύζυγός του ήταν υπεύθυνη για την ανατροφή των παιδιών, τη φροντίδα για την καθαριότητα, την ύφανση των ενδυμάτων, την προετοιμασία του φαγητού και γενικά για τη διαχείριση του οίκου. Επέβλεπε τις δούλες που άναβαν τη φωτιά, μαγείρευαν, άλεθαν τα δημητριακά, ζύμωναν ψωμί, έπιζαν τυρί και περιποιούνταν τα ζώα. Σημαντικές γυναικείες αρετές στην αρχαιότητα θεωρούνταν η οικονομία, η εξασφάλιση αποθεμάτων, ο καταμερισμός των εργασιών των δούλων, η κατεργασία του μαλλιού και η δεξιοτεχνία στην υφαντική. Η οικοδέσποινα εφοδίαζε τα μέλη της οικογένειας με ενδύματα και το σπίτι με υφάσματα, σεντόνια, κουρτίνες, καλύμματα για τα κρεβάτια και τα ανάκλινα¹⁸.

Οι οικοδομικές φάσεις της έπαυλης

Η έπαυλη του Παλαοκάστρου πρέπει να κτίστηκε στο πρώτο μισό του 5ου αιώνα, όπως δηλώνει η αρχιτεκτονική της, με τις ελληνιστικές καταβολές στον σχεδιασμό και τη βαθιά αμίδα, η τοιχοποιία της –εναλλασσόμενη με τέσσερις ζώνες πλίνθων–, όπως η πρώτη φάση των τειχών της Θεσσαλονίκης, αλλά και η συνύπαρξη γεωμετρικών θεμάτων και παραστάσεων με ανθρώπινες μορφές στον ψηφιδωτό της διάκοσμο¹⁹. Την ίδια χρονολόγηση δείχνουν και κάποια από τα γλυπτά της ανασκαφής, κυρίως τα ιωνικά κιονόκρανα με τα τρία ωά, που χρονολογούνται στις αρχές του 5ου αιώνα, όπως και οι μαρμαρίνοι δόμοι, τα βάθρα και οι βάσεις κίωνων του τριβήλου.

Η έπαυλη αυτή με τον πλούσιο ψηφιδωτό διάκοσμο και τις τοιχογραφίες αποδεικνύει το υψηλό επίπεδο ζωής των γαιοκτημόνων των περιχώρων της Θεσσαλονίκης, τη στενή σχέση τους με τη λαμπρή μητρόπολη της Μακεδονίας και τον χαρακτήρα του οικισμού του Παλαοκάστρου ως προαστίου της. Σε μια κοινωνία και οικονομία αγροτική και εμπορική, όπως ήταν η πρωτοχριστιανική περίοδος (4ος-5ος αιώνας), την άρχουσα τάξη αποτελούσαν οι γαιοκτήμονες²⁰, που κατείχαν και εκμεταλλεύονταν τη γη. Ο εύπορος γαιοκτήμονας, κτήτορας της έπαυλης του Παλαοκάστρου, εκτός από τη βίλα του στην πόλη έκτισε και μια δεύτερη, κοντά στα κτήματά του, τα οποία καλλιεργούσαν οι δούλοι του (πρώην αιχμάλωτοι πολέμου) αλλά και οι κολόνοι που προσκολλήθηκαν σε αυτόν. Η διαμονή του, κοντά στο χωριό και στα κτήματα που εξουσίαζε, ξεχώριζε με το μέγεθος, τον πλούτο και την οχύρωση της κατοικίας του.

Τον 6ο αιώνα η έπαυλη υπέστη πολλές επισκευές, που υπογραφήθηκαν από τις νέες κοινωνικές συνθήκες και τις ανάγκες της οικογένειας. Κατά τη φάση αυτή (δεύτερη φάση) περιορίστηκαν τα ανοίγματα των θυρών των παράπλευρων του τρικλινίου

17 Α. Μητροπούλου, «Κατ' οίκον ασχολίες, Η ζωή στο σπίτι και οι σχέσεις των μελών του οίκου», *Οικείες Ιστορίες*, ό.π., 78.

18 Μ. Γρηγοροπούλου, «Μια γυναίκα ποτέ μόνη. Από τον οίκο του πατέρα στον οίκο του συζύγου», *Οικείες Ιστορίες*, ό.π., σ. 83.

19 Ε. Μαρκή, «Ψηφιδωτό δάπεδο», ό.π., σσ. 149-150.

20 Τ. Λουγγής, *Η κοινωνία από την αρχαιότητα στο μεσαίωνα*, <http://helios-eie.ekt.gr/>

Εικ. 18. Το δίδυμο θωράκιο στο δάπεδο της δεξαμενής-ληνού της έπαυλης.

ου δωματίων, με την προσθήκη κτιστών πεσσών στις παραστάδες τους. Στην ίδια φάση αντιστοιχούν και τα σωζόμενα κατά χώραν κατώφλια του νοτιοδυτικού και βορειοανατολικού δωματίου προς το τρικλίνιο, όπως και το ευρισκόμενο στην κοινή θύρα που συνδέει τα ανατολικά δωμάτια. Επίσης, ο εξωτερικός περιμετρικός τοίχος της αυλίδας του τρικλινίου, οι πλινθόκτιστοι πεσσοί που ενσωματώθηκαν στους σύνθετους πεσσούς του βόρειου τοίχου της αυλής, όπως και οι κατασκευές στο νότιο άκρο της ανατολικής στοάς και του δυτικού τμήματος του νότιου τοίχου της αποθήκης.

Στην τρίτη φάση, που τοποθετείται στο τέλος του δού με αρχές του 7ου αιώνα, κλείνει η στοά του βόρειου περιστευλίου της αυλής, και πιθανότατα λόγω πτώσης των καμαρών της αποθήκης κτίζεται στο κέντρο της ισχυρή κατασκευή από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα διαστάσεων 1,05x1,50 μ., που κατά πάσα πιθανότητα χρησιμοποιε για την υποστήριξη της νέας στέγασής της.

Πυρπόληση και καταστροφή

Ακολούθησε η πυρπόληση και καταστροφή της έπαυλης και η εγκατάλειψή της από τον ιδιοκτήτη της. Η καταστροφή της από φωτιά, που μαρτυρείται από το εκτεταμένο και παχύ στρώμα καύσης που βρέθηκε στις επιχώσεις της αλλά και τα καμένα ψηφιδωτά της δάπεδα, σχετίζεται με την επιδρομή κατά της Θεσσαλονίκης του χαγάνου των Αβάρων, η οποία το-

ποθετείται από τον P. Lemerle στα 618²¹. Επρόκειτο για μια καλά οργανωμένη επιδρομή Αβάρων, Σλαβίνων και Βουλγάρων διάρκειας τριάντα τριών ημερών. Μολονότι ήταν εφοδιασμένοι με χελώνες, κριούς, πύργους και άλλες πολιορκητικές μηχανές, οι επιδρομείς απέτυχαν, χάρη στον πατριωτισμό των Θεσσαλονικέων και τη βοήθεια του πολιούχου αγίου Δημητρίου. Σύμφωνα με την περιγραφή του δεύτερου θαύματος της συλλογής του Ανωνύμου²², ο τεράστιος ξυλόπυργος έσπασε από μόνος του καθώς τον έβαλαν σε κίνηση, με αποτέλεσμα να σκοτωθεί ο χειριστής των μηχανημάτων και οι πολεμιστές που ήταν μέσα. Αλλά και οι χελώνες και οι άλλες πολεμικές μηχανές αποδείχτηκαν αξιοκαταφρόνητες... Καθώς μάλιστα οι βάρβαροι έβλεπαν ότι δεν κατόρθωσαν να κυριεύσουν την πόλη, ζήτησαν να εξαγοραστεί η αναχώρησή τους με δώρα. Κι επειδή η πόλη δε δέχτηκε τις προτάσεις τους, ξανάρχισαν τις συνήθειες εχθροπραξίες. Φτάνοντας τότε στα έσχατα ο αρχηγός των εχθρών χάγανος, κυριευμένος από αβάστακτη πίκρα και φλεγόμενος από οργή για την ταπεινώσή του από την πόλη, πρόσταξε να παραδοθούν στις φλόγες όλοι οι έξω σεβάσμιμοι ναοί και επίσης να καούν και όλα τα οικήματα των προαστίων, απειλώντας ότι δεν πρόκειται να φύγει από τα μέρη μας... και έτσι συνολογήθηκε η ειρήνη και οι εχθροί έφυγαν για τα μέρη τους. Την καταστροφή και την πυρπόληση αυτή απέδειξε και η ανασταφική έρευνα στην έπαυλη αλλά και σε πολλές θέσεις του Παλαιοκάστρου.

21 P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Demetrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, I, le texte, Paris 1979, σ. 198. του ίδιου, *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Demetrius*, II, Le commentaire, Paris 1981, σ. 100.

22 *Αγίων Δημητρίου θαύματα. Οι συλλογές αρχιεπισκόπου Ιωάννου και ανωνύμου. Ο βίος, τα θαύματα και η Θεσσαλονίκη του Αγίου Δημητρίου*. εισαγωγή, σχόλια, επιμέλεια Χ. Μπαταρτζής, μετάφραση Αλόη Σιδέρη, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1997, σσ. 257-259.

Οι νέοι ιδιοκτήτες και η τέταρτη φάση

Καθώς η τοπική αυτοδιοίκηση των πόλεων όφειλε την ακμή της στη δουλοκτησία και η αρχαία αριστοκρατία των βουλευτών διαλύθηκε στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους (5ος-6ος αιώνας), τη θέση της κατέλαβε η νέα αριστοκρατία των γαιοκτημόνων (κτίτορες και οικητορες), στην οποία ενσωματώθηκε με τον καιρό και ο ανώτατος κλήρος²³ (επίσκοποι). Οι επίσκοποι την εποχή αυτή εξομοιώθηκαν με τους πλούσιους συγκλητικούς και η εξουσία τους ενισχύθηκε ιδιαίτερα στις επαρχίες. Έτσι, μετά την πυρπόληση της έπαυλης και την εγκατάλειψή της από τους απόγονους του ιδρυτή γαιοκτήμονα, οι οποίοι λόγω των κακών οικονομικών συνθηκών αδυνατούσαν να την επισκευάσουν, τα ανασκαφικά στοιχεία δείχνουν πως αυτή παραχωρήθηκε στην Εκκλησία και τον τοπικό επίσκοπο, ο οποίος πρέπει να ανέλαβε την επισκευή της.

Στην τέταρτη αυτή φάση, που τοποθετείται μετά το 618, η Εκκλησία κατασκεύασε τα νεότερα κτίρια στο νότιο άκρο της αυλής, όπου κτίστηκε απευθείας επάνω στο υπόστρωμα του δαπέδου κτίσμα από αργολιθοδομή, ζώνες πλίνθων και κονίαμα, που απολήγει ανατολικά σε αψίδα και μπορεί να χρησιμοποιήθηκε ως ναύδριο. Με το ναύδριο αυτό συνδέονται οι πεσίσκοι, τα θωράκια, τα επιθήματα με τους ανάγλυφους σταυρούς και το ένσταυρο βάθρο κίονα που βρέθηκαν στις επιχώσεις της αυλής της έπαυλης. Με την εκκλησιαστική φάση της έπαυλης σχετίζεται πιθανότατα και η κατασκευή εκ βάθρων ή η επισκευή της δεξαμενής-ληνού (πατητήρι για σταφύλια) διαστάσεων 2,60x2x1,15 μ.στη ΝΔ γωνία της αποθήκης, που επενδύεται εσωτερικά με υδραυλικό κονίαμα, φέρει κτιστή κλίμακα καθόδου και σπή καθαρισμού και χρησιμοποιεί σε τμήμα του δαπέδου της δίδυμο θωράκιο του δεύτερου μισού του 6ου αιώνα διακοσμημένο με χριστόγραμμα (Εικ. 18), που εγγράφεται σε κύκλο. Την κατοχή του χώρου από την Εκκλησία ενισχύει η πληροφορία της ιδιοκτησίας του οικοπέδου κυρίας Ελένης Βαρδαλή, ότι το συγκεκριμένο οικόπεδο έφερε την επωνυμία Δεσποπικό. Τη χρήση του ερειπίων της έπαυλης μετά την πυρπόλησή της (7ος αιώνας) αποδεικνύουν και τα φθαμένα νομίσματα Ιουστίνου και Σοφίας που βρέθηκαν σε ορύγματα φθορών κάτω από τα ψηφιδωτά δάπεδα. Πρόκειται για αρχαιότερα νομίσματα, τα οποία εξακολούθησαν να είναι σε χρήση κατά τους λεγόμενους σκοτεινούς αιώνες (7ος και 8ος).

Η πέμπτη φάση

Στην πέμπτη φάση, που τοποθετείται στους μεσοβυζαντινούς χρόνους (9ος-11ος αιώνας), κτίζονται πρόχειρες κατασκευές στο νοτιοανατολικό δωμάτιο, κλείνονται τα παράθυρα του αιψιδωτού διαδρόμου της βόρειας στοάς του περιστυλίου και όλος ο ερειπιώνας της έπαυλης μετατρέπεται σε δωμάτια και α-

ποθήκες. Οι νέοι χρήστες του χώρου βρήκαν τα ψηφιδωτά δάπεδα καλυμμένα με χώμα και αγνοώντας την πλούσια διακοσμησή τους άνοιξαν παντού ορύγματα για την πάκτωση πιθαριών και αμφορέων, με αποτέλεσμα την καταστροφή τους σε πολλά σημεία, κυρίως στο τρικλίνιο και τα υπνοδωμάτια της έπαυλης.

Μετά τον 11ο αιώνα ο χώρος εγκαταλείπεται και σιγά-σιγά μπαζώνεται.

Τα κινητά ευρήματα

Λίγα ήταν τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής, καθώς ο χώρος της έπαυλης ληλατήθηκε συστηματικά. Το αξιολογότερο από αυτά που βρέθηκαν ήταν ένα τμήμα πολυτελούς γυάλινου πιάτου, στην εξωτερική επιφάνεια του οποίου εικονίζεται γραπτή μορφή κατά κρόταφον (προφίλ) με φωτιστέφανο και μπροστά της χριστόγραμμα. Ακόμη, αρκετή κεραμική αποθηκειακών και μαγειρικών κυρίως αγγείων, σπασμένο χάλκινο λυχνάρι, τέσσερις ακέρατοι πήλινοι λύχνοι, ληρύθιο διακοσμημένο με καστανόχρωμες ταινίες, άβαφο λαγύνη, καρφιά και 20 νομίσματα, τα έξι από τα οποία βρέθηκαν καμένα στο ανατολικό τμήμα της κεντρικής αυλής. Πρόκειται για ένα πεντανούμμο Ιουστίνου Β' (565-578) και Σοφίας²⁴ νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως, ένα δεκανούμμο Ιουστίνου Β' και Σοφίας ανατολικού νομισματοκοπείου κοπής 572/3, ένα πεντανούμμο 5ου-6ου αιώνα, ένα δεκανούμμο 5ου-6ου αιώνα, ένα πεντανούμμο Ιουστίνου Β' και Σοφίας νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης και ένα δεκανούμμο 5ου-6ου αιώνα.

Τα υπόλοιπα δεκατέσσερα νομίσματα της ανασκαφής είναι φθαμένα. Αναγνωρίζεται δεκαεξανούμμο Ιουστινιανού Α' (527-565) νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης²⁵, φόλλης Ιουστίνου Β' και Σοφίας κοπής 571/2 νομισματοκοπείου Αντιοχείας²⁶ με οπισθότυπο Μ και κάτω από αυτό officina Γ, δύο δεκανούμια Ιουστίνου Β' και Σοφίας και ένα ακόμη δεκανούμμο των ίδιων αυτοκρατόρων.

Επίσης, λίγα εφραλωμένα όστρακα χρώματος πράσινου ή καφέ βυζαντινών χρόνων και πλακίδια προερχόμενα από κατεστραμμένα δάπεδα, που αποδεικνύουν ότι ο ερειπιώνας τους χρησιμοποιήθηκε μέχρι τα βυζαντινά χρόνια.

Η σημασία της έπαυλης του Παλαιοκάστρου

Η αγρέπαυλη του Παλαιοκάστρου αποτελεί την πρώτη σε ποιότητα, μέγεθος και καλή κατάσταση διατήρησης έπαυλη, ανάλογη των μεγάλων αντίστοιχων της Θεσσαλονίκης²⁷, που ανασκάφηκε στην περιφέρειά της. Δύο άλλες που ήρθαν στο φως πρόσφατα στην περιοχή της αρχαίας Λητής²⁸ διέσωσαν μόνο τα αρχιτεκτονικά τους στοιχεία και όχι τον διάκοσμό τους.

Μετά την ολοκλήρωση της ανασκαφής η 9η Εφορεία Βυζα-

23 Τ. Λουγγής, *Η κοινωνία από την αρχαιότητα στο μεσαίωνα*, ό.π.

24 Μ. Γαλιάνη-Κρίκου, Ι. Τουράτσουλου, Η. Τσούρη, *Συλλογή Ηλία Καντά, Βυζαντινά Νομίσματα*, Αθήνα 2000, αριθ. Κατ. 4. 31.

25 D. M. Metcalf, *The Copper Coinage of Thessalonica under Justinian I*, Wien 1976, Var. Xi a (large) αριθ. 116-133. Μ. Γαλιάνη-Κρίκου, Ι. Τουράτσουλου, Η. Τσούρη, *Συλλογή Ηλία Καντά*, ό.π., 3.62.

26 Μ. Γαλιάνη-Κρίκου, Ι. Τουράτσουλου, Η. Τσούρη, ό.π., 4.77.

27 Ιουλιανού 18, Αγίας Σοφίας 75 και Σοφοζιέους, Χείρωνος 3-5, Προφήτη Ηλία 5, Λαμπρών 7, Ολυμπιάδος 74-76, Αγίας Σοφίας 70, Ιουλιανού 15 και Σωκράτους, Αισχίου 8-10, για τις οποίες βλ. Ν. Καρύδας, «Παλαιοχριστιανικές οικίες με τρικλίνιο στη Θεσσαλονίκη», *ΑΕΜΘ* 10β (1996), σσ. 571-586.

28 Ανάλογη χορδή έχει η αψίδα τρικλινίου έπαυλης που ανασκάφηκε στη γειτονική αρχαία Λητή. Βλ. Κ. Τζαναβάρη, Κ. Φίλης, «Αγροτικές εγκαταστάσεις», ό.π., σ. 160.

ντινών Αρχαιοτήτων εισηγήθηκε στο Υπουργείο Πολιτισμού την απαλλοτρίωση της έπαυλης, προετοιμάζοντας τον σχετικό φάκελο, λόγω της μεγάλης αρχαιολογικής και καλλιτεχνικής σημασίας της, της κατάστασης διατήρησής της, του πλούτου των δαπέδων της, τα οποία εκτός από τον γεωμετρικό διάκοσμο απεικονίζουν και σπάνιες για την εποχή και την περιοχή της Θεσσαλονίκης μυθολογικές παραστάσεις, αλλά και γενικότερα λόγω των σημαντικών ιστορικών πληροφοριών που προσέφερε η ανασκαφή στη γνώση της ιστορίας των περιχώρων (προαστίων) της Θεσσαλονίκης κατά τους παλαιοχριστιανικούς και βυζαντινούς χρόνους.

Το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο αποδέχτηκε την εισήγηση και το Υπουργείο Πολιτισμού αντί της χρονοβόρας διαδικασίας της απαλλοτρίωσης προέκρινε ως καλύτερη λύση την απευθείας εξαγορά του οικοπέδου, η οποία συντέλεστηκε το 2008.

Η ζωή στο Παλαιόκαστρο, ύστερα από τα μεγάλα κενά των

υστεροβυζαντινών και οθωμανικών χρόνων, που μαρτυρούν εγκατάλειψη και ερήμωση, φαίνεται ότι άρχισε να ξαναθίξει τον 17ο αιώνα²⁹. Η ανέγερση εκεί της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου συνεπάγεται την εγκατάσταση στη γύρω περιοχή αγροτικού πληθυσμού. Η εκκλησία του οικισμού είναι μια τρίκλιτη μεταβυζαντινή βασιλική, που κτίστηκε το 1861, πιθανότατα στη θέση αρχαιότερης. Στους τοίχους της έχουν εντοιχισθεί μάρμαρα ρωμαϊκών χρόνων και σπόλια από αρχαία κτίρια, ενώ στο προαύλιο διακρίνεται κορινθιακό κιονόκρανο, που χρησιμοποιήθηκε ως βάση αναβρυτηρίου, στην κορυφή του οποίου υπάρχει ναόσχημο επιτύμβιο σήμα του 19ου αιώνα. Η φροντισμένη εκκλησία, με το καταστόλιστο τέμπλο και τις ωραίες εικόνες, μαρτυρεί τα φιλόθηστα αισθήματα και την ανθηρή οικονομική κατάσταση των κατοίκων του οικισμού, που δούλεψαν με συνέπεια τη γη του και συντέλεσαν στην ελπιδοφόρα σημερινή του εικόνα.

29 Βλ. στον παρόντα τόμο, μέρος τρίτο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- E. Kirsten, «Makedoniens Flüsse und Küsten im Altertum», *Βυζαντινά* 13, I, 1985.
- LIMC (LEXICON ICONOGRAPHICUM MYTHOLOGIAE CLASSICAE), Supplementum 2009, 2, 193.
- P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Demetrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, I, le texte, Paris 1979.
- P. Lemerle., *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Demetrius*, II, Le commentaire, Paris 1981.
- D. M. Metcalf, *The Copper Coinage of Thessalonica under Justinian I*, Wien 1976.
- T. Tafel, *De Thessalonica ejusque agro, dissertatio geographica*, Berlin 1839.
- Αγίου Δημητρίου θαύματα. Οι συλλογές αρχιεπισκόπου Ιωάννου και ανωνύμου. Ο βίος, τα θαύματα και η Θεσσαλονίκη του Αγίου Δημητρίου*: εισαγωγή, σχόλια, επιμέλεια Χ. Μπακαρτζής, μετάφραση Αλόη Σιδέρη, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1997.
- Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, *Τα ψηφιδωτά δάπεδα της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1998.
- Μ. Γαλιάνη-Κρίκου, Ι. Τουράτσογλου, Η. Τσούρη, *Συλλογή Ηλία Καντά, Βυζαντινά Νομίσματα*, Αθήνα 2000.
- Μ. Γρηγοροπούλου, «Μια γυνάικα ποτέ μόνη. Από τον οίκο του πατέρα στον οίκο του συζύγου», *Οικείες Ιστορίες, Διαχρονικές αφηγήσεις οικιστικής αρχιτεκτονικής και οικογενειακού βίου*, επιμ. Π. Καλαμαρά, Έκδοση Διεύθυνσης Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων Υπουργείου Πολιτισμού, Αθήνα 2008.
- Ε. Δοΐμα, «Βήλα στο πάτωμα, στους τοίχους, στα κενά. Ο εξοπλισμός του βυζαντινού σπιτιού», *Οικείες Ιστορίες, Διαχρονικές αφηγήσεις οικιστικής αρχιτεκτονικής και οικογενειακού βίου*, επιμ. Π. Καλαμαρά, Έκδοση Διεύθυνσης Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων Υπουργείου Πολιτισμού, Αθήνα 2008.
- Ν. Καρύδας, «Παλαιοχριστιανικές οικίες με τρικλίνο στη Θεσσαλονίκη», *ΑΕΜΘ* 10β (1996).
- Δ. Κομμάτας, «Τρικλίνο στο Παλαιόκαστρο Ωραιοκάστρου Νομού Θεσσαλονίκης», *ΑΕΜΘ* 13 (1999).
- Ε. Λαμπροθανάση-Κοραντζή, «Ρωμαϊκά ψηφιδωτά στο κέντρο της Θεσσαλονίκης», *Θεσσαλονικέων Πόλις* 6 (2001).
- Ε. Μαρκή, Σ. Ακριβοπούλου, «Ανασκαφή αγρέπαυλης στο Παλαιόκαστρο Ωραιοκάστρου», *Το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη*, *ΑΕΜΘ* 17 (2003).
- Ε. Μαρκή, «Η απεικόνιση των οπωρών στην παλαιοχριστιανική τέχνη. Η περίπτωση της Θεσσαλονίκης», *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, περίοδος Δ, τ. ΚΣΤ', 2005.
- Ε. Μαρκή, «Το αρχαίο επισκοπείο της επισκοπής Πύδνης (Κίτρους) στις Λουλουδιές Πιερίας», *Πανόραμα ιστορίας της Ιεράς Μητροπόλεως Κίτρους*, τόμος Α', Επίσκοποι-Μητροπολίτες, Κατερίνη 1999.
- Ε. Μαρκή, «Ψηφιδωτό δάπεδο με προσωποποιήσεις μηνών από τη Θεσσαλονίκη», *ΑΕΜΘ* 12 (1998).
- Α. Μητροπούλου, «Κατ' οίκον ασχολίες, Η ζωή στο σπίτι και οι σχέσεις των μελών του οίκου», *Οικείες Ιστορίες, Διαχρονικές αφηγήσεις οικιστικής αρχιτεκτονικής και οικογενειακού βίου*, επιμ. Π. Καλαμαρά, Έκδοση Διεύθυνσης Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων Υπουργείου Πολιτισμού, Αθήνα 2008.
- Ν. Μπαλάσκα, «Άνθρωποι και σπίτια, Ζητήματα αρχιτεκτονικής και οργάνωσης του οικιακού χώρου στην κλασική αρχαιότητα», *Οικείες Ιστορίες, Διαχρονικές αφηγήσεις οικιστικής αρχιτεκτονικής και οικογενειακού βίου*, επιμ. Π. Καλαμαρά, Έκδοση Διεύθυνσης Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων Υπουργείου Πολιτισμού, Αθήνα 2008.
- Κ. Τζαναβάρη, Κ. Φίλης, «Αγροτικές εγκαταστάσεις στη χώρα της αρχαίας Λητής», *ΑΕΜΘ* 14 (2000).